

BÁTORI INGRID

Boszorkányüldözés és társadalmi konfliktusok egy Rajna-vidéki kisváros, Rhens példáján a 17. században¹

A persorozat kezdete. 1628. október 22-én Landgraf Georg von Hessen-Darmstadt kérvényt kapott. A kérvény Rhensből, egy kis városból, a Rajna bal partjáról érkezett, amely a katolikus kölni választó fejedelemséghez tartozott, de már majd 200 év óta a közben evangélikussá vált Hessennek volt elzálogosítva.² A levelet a Schultheis (bíró), Schöffen (esküdtek), a polgármester, a tanács és az egész rhensi község írta alá. Így tehát mind a felsőbbség, mind pedig a polgárság nevében íródott. A kérvény azt a sürgető kérést tartalmazta, hogy a község, mint a szomszédos területeken ez már régóta szokásos, megkapja a jogot, hogy a kuruzslókat üldözhesse.³

A hesseni fejedelem nem volt elvi ellensége a boszorkányok bírósági üldözésének. Csak azt a feltételt szabta, hogy a község az eljárás költségeit viselje, ha ezeket, a vádlottak vagyonából fedezni nem lehetne. Ám a rhensi község, melynek polgárai főleg szőlőtermesztésből éltek, e feltételt nem tudta minden további nélkül teljesíteni. A tanács ezért elrendelte, hogy minden polgár „Hexengeld”-et (boszorkánypénzt) fizessen. Ez ellen a különadó ellen, úgy tűnik, a községben egyesek ellenállást fejtettek ki. Ennek ellenére az összeget pár héten belül beszedték. Így kész volt a Landgrófság kormánya, hogy küldjön egy ügyészt Rhensbe a boszorkányperек lebonyolítására.

Mint korábban más területeken, Rhensben is bizottságot alakítottak a boszorkányok megtalálására és leleplezésére. Négy tekintélyes polgár tartozott a bizottságba, de sem esküd, sem tanácsos nem volt közöttük.

Így a községben a „boszorkánybizottsággal” egy olyan hatóság jött létre, melynek feladata a híresztelések és denunciaciók gyűjtése és a letartóztatásokra való javaslattevés volt. A boszorkányüldözésre való készség tehát egyértelműen a községtől eredt.

Az első esetek. A boszorkányüldözés kiváltója tehát hivatalosan Rhens város egész közössége volt, melyet a bizottság képviselt. Az első vádak három idős asszonyt illeltek. A vád szerint ezeket mindenki boszorkánynak tartotta. Kettő közülük özvegyek, az egyik nyolcvan, a másik kettő hetven éven túl voltak. A tanúvallomásokból kiderült, hogy már hosszabb ideje népszerűtlenség és elszigeteltek voltak a községben. Keresztelőre és menyegzőre, ha meg is hívták őket, elkerülték közelségüket, az asztalnál senki nem akart melléjük ülni. A vádak jellege is mutatja, hogy itt a kisváros kívülállóiról van szó. Az egyik tanú például így vall: a gyanúsított egy napon vihar elől házába akart menekülni, ő azonban becsapta előtte az ajtót. Következő nap fájt a lába, megbetegedett és ebben a gyanúsított bosszúját látta. Egy másik tanú holland sajtra – nyilván akkor különleges csemegére –, látja vendégül ba-

-Szép Magyar Tánc-

rát nőit. Ahogy a gyanúsított a szobába lép, a háziasszony elteszi a sajtot, hogy ne kelljen őt megkínálnia. Nem csoda, hogy valaki a családból nem-sokára beteg lesz. Egy további tanú kislánya vasárnap átmegy az utcán és koszorút visel a fején. Az egyik gyanúsított háza ajtajában áll. Ahogy a gyerekek odaér, megfogja a karját és kérdi: Hát ki csinálta neked ezt a szép koszorút? Ezután a lány karja merev és béna lesz.

A vádlottak egyike a letartóztatás után pár nappal a börtönben meghalt. A másik kettőt rövid bírósági eljárás után kivégezték.

A társadalmi alapképlete ezeknek a pereknek világos: a közösségnek egyes tagjai kiközösítésre és kivetésre kerülnek. Részben már a tanúvallomások is tartalmaznak nyílt halálos fenyegetéseket. Az is jellemző, hogy a tanúk rossz lelkiismerete (az ajtó becsapása, a sajt eldugása, mind a két esetben a vendéglátás megtagadása) bosszút várat velük. Hogy miért veti ki ezt a három asszonyt a közösség, az sajnos nem lesz világos. Életkoruk kétségtelenül szerepét játszott. A legfontosabb, hogy az idős emberek gondoskodást igényelnek, mely a közösséget terheli. Egy idős ember kártevőként való megbélyegzése felmenti a közösséget a gondoskodás kötelessége alól. Fizikai megsemmisítésük tehát egy logikus, bár szörnyű következmény.⁴

A további perek. A vádlottakat megkínózták, azok másokra is rávallottak. Így került sor a letartóztatások következő hullámára. A boszorkányság lett a kulcsszó minden probléma megoldásához. Ha meghalt egy gyerek, a gyanú azonnal a szomszédasszonyra terelődött, aki előző este a gyereket karjára vette. A vádlottak, akiket férjük vert és gyötört, azt vallották, hogy hirtelen felbukkant mellettük egy barátságos ember a pincében, és megvigasztalta őket. Csak túl későn jöttek rá, hogy ez az ördög volt.

Az 1628–30-as évek boszorkánypereinek idején Németországban a harmincéves háború dúlt, császári és svéd csapatok vonultak a Rajna mentén. Pestis és aszályok pusztítottak. Az emberek keresték nyomorúságuk okát. A boszorkányság a legszívesebben alkalmazott magyarázat volt szorultságukra, melynek más okát nem látták. Erre mutat többek között az a körülmény is, hogy a boszorkánysággal vádlottak csaknem kizárólag nők voltak. Nők, akik felelősek a gyermekekért, a betegekért, az állatokért, az ételkészítésért és a vendéglátásért.⁵

A kezdeti lelkesedést, melynek fényében a boszorkányság bűnének kiirtásával minden evilági rossz felszámolhatónak látszott, hamarosan a kiábrándulás kellett hogy kövesse. Természetesen csak fokozatosan és csak egyes polgároknál született meg a felismerés, hogy a mind több boszorkány elégetésével nem valósítható meg a földi paradicsom. Szükségszerűen súlyos konfliktusokra került sor egyrészt az újítók, másrészt a további üldözések hívei között.

Az utolsó per. 1630-ban ért véget a persorozat. A boszorkányüldözéssel kapcsolatos két irányzat fő képviselői, egyfelől a rhensi Schultheis (bíró) és így rhensi bíróság elnöke, másfelől pedig a boszorkányokat felkutató és leleplező bizottság voltak. A konfliktus legfontosabb szereplője Margarete Dreys, aki a kegyetlen kínvallatás ellenére sem volt hajlandó beismerő vallomást tenni.

Március elején, fél évvel azután, hogy a boszorkányüldözés elkezdődött, a bizottság el akarta fogatni Dreys asszonyt. A gyanúmozgatók azonban nem bizonyultak elégségesnek. Addig csak mostohafia vallott ellene, továbbá egy másik asszony, akit időközben boszorkányként kivégeztek. Csak 1629 végén sikerült szintén boszorkányként kivégzett asszonyoktól származó terhelő vallomásokot szerezni, melynek következtében Margarete Dreyst letartóztatták.

Margarete Dreys ebben az időben körülbelül 50 éves volt, röviddel azelőtt megözvegyült.⁶ – Nem Rhensben, hanem a szomszéd helységben, Oberspeyben, született. 1604-ben ment férjhez Johann Schaffhoz, aki 1611-ben harminckét éves korában meghalt. Kétévi özvegység után, 1612 december 29-én, újból férjhez ment az Ünterschultheis-hez, az esküdt és tanácsbeli Christian Dreys-hoz. A férj maga alig négy hete özvegyült meg. Felesége december 4-én halt meg. Az első házasságból származó tíz gyerekből az anya halálakor hatan éltek, a legidősebb 12 éves volt. Ez is hozzájárulhatott gyors újraházasodásához. Fia, Peter Paul, aki mostohaanyját később, 1629-ben boszorkánysággal vádolta, anyja halálakor és apja újranősülésekor 11 éves volt. Itt már látható a mostohaanyával szemben táplált gyűlölet egyik oka. A fiú 1629-ben azt vallotta, hogy mostohaanyja apját boszorkánysággal ölte meg. Minden további terhelő vallomás Margarete Dreys ellen, kínzás hatására született.

Margarete Dreys vagyona 1629-ben, a forrásokban messze meghaladta a 3000 Rfl, ez ebben az időben és helyen kiugróan nagy vagyon. Irigység és káröröm tehát nem zárható ki. Valóban előfordultak kijelentések, hogy végre nemcsak a szegény, hanem gazdag asszonyokat is el kellene fogni és meg kellene égetni.

Ismeretes, hogy a boszorkányper-sorozatok rendszerint a kívülállóknál és az alsóbb rétegeknél kezdődtek, majd újabb és újabb denúnciaciókra a helybeli felső réteg asszonyaira is fokozatosan kiterjedtek. Rhensben sem volt ez másképp. Már Margarete Dreys pere előtt is több más, felsőbb réteghez tartozó nő, többek között az egyik tanácsos felesége is áldozatul esett. Megkínozták és a beismerő vallomás alapján kivégezték őket. Margarete társadalmi státusa egymagában még nem elegendő magyarázat arra, miért szakadt meg pere és hogyan tudta túlélni.

Margarete Dreys nyilvánvalóan biztosabb volt „ártatlanságában” mint mások. Ezt a belső biztonságot erősítette, hogy Severin Hachemer, a Schultheis (bíró) és bíróság elnöke, úgy látszik, szintén nem volt bűnösségéről meggyőződve. A bíró rokonsági kapcsolatban állt Dreysszal, 1604-ben, huszonöt évvel előbb, Margarete a bíró egyik gyerekének keresztanyja volt. Ennek ellenére valószínűtlen, hogy a bíró Margarete kedvéért vétett volna hivatali kötelessége ellen. Korrekt maradt, de kihasználta azt a mozgásteret, amit a per-eljárási szabályok nyújtottak. Így támogatta őt amikor kérvényezte, hogy karácsonyra – kezeséggel – hazabocsássák. A felsőbb bíróság elutasította ezt a kérvényt, ám ezután a bíró legalább azt megengedte, hogy Margarete és fogolytársai karácsonyra a tanácsházán maradhassanak, és ne kelljen nekik mint egyébként szokás, a hideg és huzatos toronyban tölteni az ünnepet.

Miután az első két kihallgatás kínzás nélkül nem hozott eredményt, a bíró addig húzta a kínvallatás elrendelését, hogy a végén már a bizottság elfoglultnak kezdte tartani. Ezzel két szék között a pad alá esett. Ugyanis Margarete sem értette meg a bíró viselkedését. Az egyik kihallgatás végén így kiáltott fel (mint a jegyzőkönyv írja): „... flet amare, effundit lachrimas, dicens cum admiratione, Ist das die gevatterschafft und treuw, so ich Ihnen gethun und bewieset hab?” Végül a bíró nem tudta már megkínztatását tovább halogatni. Ekkor viszont olyan brutálisan kínozták meg, hogy később maga a felsőbb bíróság is helytelenítette az eljárást. Ennek ellenére Margarete nem vallott. A pert a Felső Bíróság utasítására felfüggesztették.

A bíró egy hosszú, a felsőbb bíróságnak írt jelentésben szabad folyást engedett mérgének, melyet a bizottság fellépése váltott ki. Margarete perének felfüggesztése és Margarete szabadon bocsátása a boszorkányüldöző bizottság

tagjaiban keltett féktelen indulatokat. A döntést nem akarták elfogadni és még a választófejedelelemnél való közvetlen tiltakozás lehetőségét is mérlegelték. Be kellett azonban látniuk, hogy a boszorkányüldözés a városban önálló életre kelt. A boszorkányüldözés a polgárok fő beszédtemája lett. Mindenütt gyanúsítgatásokat és vizsályt, félelmet és agressziót váltott ki. Többször előfordult, hogy egy férj, kinck feleségét a pletyka akár csak meg is érintette, egyből bírósághoz fordult a rágalmazó ellen. A borközi veszekedések, melyek avval végződtek, hogy valaki kijelentette, hogy a másíknak felesége, anyja vagy anyósa már rég megérett a máglyára, a bíróság előtt a részegségre való hivatkozással csitultak el. Egy szegény idegen asszony, aki a községi péktől egy darab kenyeret akart koldulni, és „vén boszorkány” felkiáltással egyenest a bíróhoz futott, hogy a rágalmazót bevádolja. Végül még a bizottság tagjai is vizsályba keveredtek, amikor egyikük azt állította, hogy ártatlanokat is kivégezhettek.

Két év múlva különös beszélgetésre került sor. Két rhensi polgár a boszorkányüldöző bizottság egyik tagjával együtt ült egyikük házában. Megkérdezték az utóbbit, mi lesz a boszorkányokkal. Hiszen már tőlük beszédték a pénzt és most mégse megy tovább a dolog. A bizottsági tag azt válaszolta, hogy ez rögtön másként menne, ha már a pénz meglenne, de sokan még nem fizettek, sőt meg is tagadták a fizetést. Ketten azzal is fenyegetőztek, hogy a bizottságot bunkókkal kergetik el, ha a házuk előtt mutatkozni mernének.

További pereket nem lehetett tartani. A következő persorozat tizenöt év múlva kezdődött.

JEGYZETEK

1. Ezt az előadást a Hajnal István Kör Kollokviumán Salgótarjánban 1989. június 15-én tartottam. Köszönöm a kör vezetője, dr. Bácskai Vera, kedves meghívását. Magyarra való fordításhoz nyújtott segítségért köszönetet mondok dr. Vári Andrásnak és a férjemenek prof. dr. Bátorfi Istvánnak. Tanulmányaim „Die Rhenser Hexenprozesse der Jahre 1628 bis 1630” in: Landeskundliche Vierteljahrsblätter 33 (1987) S. 135–155 és a „Schultheis und Hexenausschuss in Rhens 1628–1632. Zum Ende einer Prozesserie”, amely a közeljövőben jelenik meg egy gyűjteményes kötetben Trierben, és részletesebb elemzést tartalmaz a rhensi boszorkányüldözésekről.

2 Eredetileg a Katzenelnbogen grófi családnak a birtokában volt, akitől a hesseni Landgrófofok a birtokot 1479-ben örökölték.

3 A rhensi boszorkányperek iratai Koblenzben, a Landeshauptarchivban vannak: Bestand Nr. 27 és 612 (Katzenelnbogen és Andernach).

4 Ezeket a gondolatokat Ingrid Ahrendt-Schultetól veszem át, aki a Westfaleni boszorkányüldözés vizsgálatát dolgozza fel.

5 Erre az összefüggésre először Heide Wunder hívta föl a figyelmet: Hexenprozesse im Herzogtum Preussen während des 16. Jahrhunderts. In: Hexenprozesse. Deutsche und skandinavische Beiträge. Szerkesztette Degen Christian, Lehmann Hartmut, Unverhau Dagmar (Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins 12) Neumünster 1983. S. 179–203. itt: S. 189.

6 Minden adatot az életkorra és családi állapotra vonatkozólag a rhensi családkönyvből vettem át. A családkönyvet Franz-Josef Karbach összeállította a 1578–1798-i rhensi anyakönyvekből. (Gépirásos kézirat) 1985.